

ПЪТУВАНЕ В ПРОСТРАНСТВОТО И ВРЕМЕТО С ЕДИН СВАТБЕН ОБИЧАЙ

Хипотези за произхода, миграциите и връзките между жителите на няколко селища в Украйна, Молдова и България

Галин Георгиев

доктор по етнография, главен асистент, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – Българска академия на науките, ул. «Московска» 6А, София 1000, България, e-mail:etnologia@mail.bg<https://orcid.org/0000-0003-2202-6407>

Петър Добрев

краевед, секретар на грамада (община) в с. Суворово, Одеска област, Украйна, e-mail:dobrev91@ukr.net

В статията се проследява „движението“ на сватбения обичай пилиор/пилевур успоредно с миграциите на групи българско население през XVIII и XIX век към Бесарабия, Таврия и Добруджа. В изложението се съпоставят записите на няколко поколения български етнографи и фолклористи, включително и автори такива, както в едно и също селище, така и на други места. Без съзнателна и умишлена връзка помежду им при осъществяване на всеки следващ изследователски опит, те обаче отразяват няколко последователни етапа от съществуването на обичая, различни негови варианти и модификации, както и локалните му белези в раздалечени на хиляди километри едно от друго селища и групи население. Ако „движението“ на пилиора е едно пътуване в пространството от юг в Тракия на север и изток отвъд Дунав, то изясняването на етимологията на тази дума е своеобразно пътешествие във времето. Тя е от старогръцки произход, заета е в българския и сърбохърватския езици в значението си на градина, двор, фигурира в „Показалеца“ на Г. Раковски от 1859 г., но се среща и в книжовен паметник още от средновековната епоха. Поне като название вероятно принадлежи към много старинен пласт в българската култура, а чрез обредните текстове и действия, в чийто контекст я срещаме най-вече, съхраняващ по правило подобни реликти и старини, тя е пренесена до днес.

Ключови думи: сватба, миграции, Бесарабия, Таврия, Добруджа

TRAVELING IN SPACE AND TIME WITH A WEDDING CUSTOM Hypotheses about the origin, migrations and connections between the inhabitants of several settlements in Ukraine, Moldova and Bulgaria

The article traces the „movement“ of the pilior/pilevur wedding custom in parallel with the migrations of groups of the Bulgarian population in the 18th and 19th centuries to Bessarabia, Tavria and Dobrudja. The text compares the records of several generations of Bulgarian ethnographers and folklorists, including and the author's records, both in one and the same settlement and in other places. They reflect several successive stages of the existence of the custom, its various variants and

modifications, as well as its local features in settlements and population groups thousands of kilometers apart. If the „movement“ of the *piliora* is a journey in space from the south in Thrace to the north and east across the Danube, then the clarifying of the etymology of this word is a kind of time traveling. It is of ancient Greek origin, it is used in the Bulgarian and Serbo-Croatian languages in its meaning of garden, yard. It appears in G. Rakovski's „Pokazaletz“ from 1859, but it is also found in a literary monument since the medieval epoch. At least as a name, it probably belongs to a very ancient layer in Bulgarian culture. Through the ritual texts and actions in the context of which we mostly meet it, which as a rule preserve similar relicts and antiquities, the word has been carried to present day.

Keywords: wedding, migrations, Bessarabia, Tavria, Dobrudja.

През последното десетилетие единият от авторите на настоящия текст – Галин Георгиев, имаше удоволствието да посети неколккратно село Бабáта в Бесарабия с цел провеждането на теренни етнографски проучвания там¹. Съществена част от тях бе посветена на сватбените обреди и обичаи. Другият от авторите – Петър Добрев, кмет на селото в периода 2015–2020 г. и сам родом оттам, е инициатор на собствено краеведско проучване, голям дял от което съставлява събирането на местния песенен фолклор. Тези две обстоятелства породиха идеята заедно да осветлим някои от характеристиките на сватбения обичай, наречен *пилиóр/пиливóр*, който с това си название е регистриран в с. Бабáта (Островное, Измаилски район, Одеска област в Украйна) и само на още едно място, и то в България. Целта обаче е не просто да представим обичая. Тръгвайки от името му, което се среща в единични случаи и записи всъщност бихме искали да споделим своите предположения за неговия произход като район и като местоположение на населението, което го пренася от земите на балканската му родината в Бесарабия. Идеята е също така да посочим подобни нему сватбени обичаи сред българите и от останалите селища в Украйна и Молдова, както и от такива в България, за да осветлим ситуирането му сред различни групи българско население в диаспората и в метрополията, а също така и неговото «движение», следващо самите им миграционни вълни. От своя страна

¹Статията е разработена във връзка с няколко предходни, както и с текущ проект на тема: „Диаспората в движение: културни, социално-икономически и реемиграционни взаимодействия и нагласи у българите в Бесарабия с България в периода на ХІХ – началото на ХХІ век“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ по договор № КП-06-Н70/6 от 13.12.2022 г.

това ще даде възможност да набележим по-конкретно точките, от които обичаят «тръгва» и в които се пренася и присажда на по-далечни места².

Подобни наблюдения и анализ биха били приносни с оглед по-точното локализиране на мястото, с което да свържем произхода на жителите на днешното село Бабата в Бесарабия, тъй като то е едно от населените места там, за които не е известна балканската им метрополия. До момента, по силата на езикови, историко-демографски, статистически и други източници съществуват по-обща предположения, че бабовци произлизат от югоизточните български краища, част от които понастоящем попадат на територията на Турция. Сега с помощта на изследвания сватбено-обретен елемент възможностите за още по-конкретна фиксация се увеличават.

И така, от направените проучвания най-напред е важно да изтъкнем следното. В с. Оброчище, Добричко, в България е регистриран сватбен обичай *на пилевур*, чието название до момента е известно само още в с. Бабамта в Бесарабия. Вариантът от Оброчище обаче представлява най-пълният записан цикъл от песни и обредни действия, изпълнявани по този повод в миналото. В селото той придружава приготвянето на т.нар. *меденик* – пити хляб, които се намазват с мед и се разчупват между всички присъстващи (зълви и млади булки) в четвъртък и петък и в двата дома на младоженците. За по-голямата част от населението на днешното Оброчище се знае, че произхожда от с. Вайсал в Одринска Тракия, чиито жители се преселват в района на гр. Добрич след 1878 г. (Генчев 1974, 277–278; Василева 1974, 20). Според българския етнограф Делчо Тодоров, песните на меденик от с. Оброчище насочват към едно по-старо и запазено състояние на обичая, в неговата по-пълна и разгърната форма (Тодоров 1974, 374–375). Казаното разкрива особено ценни данни относно името,

² В тези си намерение се ръководим от изказаното отдавна в българската наука становище на проф. Стоян Генчев, според когото системата от названия е съществена и задължителна част от всяка характеристика на обичая и че освен териториалния обхват на всяко общо название в етническата територия съществен елемент на синхронната характеристика са и ареалите на названия, общи и характерни за компактни групи от етноса, които живеят извън държавните или етнически граници. Тези названия отразяват не само резултати от културни контакти и етнически процеси (в това число и междуетнически) на самата група, но носят и информация за един по-старинен пласт в обичайната система на етноса. Често в основната етническа територия този пласт не е запазен изцяло (Генчев 1980: 192).

съдържанието и степента на запазеност на обичая, както и с оглед на населението-носител на интересувания ни елемент от сватбената обредност. Подобна информация буди интерес във връзка с локализирането на селището/групата селища като евентуална метрополия на днешното бесарабско село Островное, но и по отношение на паралелите със сватбената обредност на бабовци, известни в района с привързаността си към една полуградска култура, с представите им, че са по-*диликатни* в маниерите и нравите си в сравнение с околните български села (Добрев 2016), както и с връзките им и с влиянието от страна на немците, живели до 1940 г. в Бесарабия³.

Освен с цитираните записи на автори като Стоян Генчев и Делчо Тодоров, които работят в Оброчище през 70-те години на XX в., науката разполага и с описанията на известната българска музикална фолклористка проф. Елена Стоин⁴, непубликувани в такава пълнота до момента. Тя посещава селото още по-рано – в края на 1956 г., когато има възможност да извлече по-подробна и наситена информация, за която, без самата авторка да отбелязва това, би могло да се предположи, че отразява не просто спомена, но и живото функциониране на самия обичай. Сред събраните от тази изследователка материали песните и обредите, изпълнявани по време на т.нар. пилевур, а и като цяло на сватбата, са основен акцент (АИИЗк. П. 124, инв. № 1237; срв. и Стоин 1981, 361). За населението на с. Оброчище Е. Стоин на свой ред също отбелязва, че то се преселва в Добруджанския край от района на Одринско през Освободителната война: *Добруджа някога е била обрасла с големи гори. И сегашното население е дошло от «стара» България, главно от Тракия. Хората от Оброчище, пише в своите теренни дневници фолклористката, част от Църква, Рогачево, Осеново, Въглен, Игнатието са познатис името маджури⁵, т.е. преселници. Като тяхна отличителна черта авторката посочва, че през Великите пости те играят *Кърличка* – *двама са малко, трима са много*. Тук трябва да вметнем, че в някои бесарабски*

³За практикуването на градинарство отстрана на бабовци в немски селища най-вече в Тарутински район, старият Чокрак, срв. напр. Георгиев 2022: 447 и сл.

⁴ Елена Стоин е дъщеря на един от основателите на етномузикологията в България – проф. Васил Стоин, събирач на песни, включително от района на Източна Тракия (Стоин 1939).

⁵ От арабското мухаджир – мигрант, преселник.

български села, включително и в Бабата, по време на постите е позната играта *на карлюк/карлюк*.

В Оброчище изследователката разговаря и записва баба Рада Николова Паприцова, тогава 71 г., и Желязка Георгиева Димитрова, 52 г., които ѝ съобщават пълния цикъл от песни и обредни действия, изпълнявани на пилевур. Сред тях е и песен, в която се споменава самото име, с което обичая битува в селото (малко по-различно във фонетично отношение от варианта в с. Бабата). Ето каквогласят част от теренните бележки на Е. Стоин от 1956 г.⁶: *В четвъртък някой от къщата на момичето и от къщата на момчето взима шише вино и отива да покани близки момичета за зълви (шаферки). Поканените идват като фане да мръква. Носят по една паница брашно и го дават на майката и на свекървата. Честита ви радост! Седът малко, ще се нахранят и играят в къщи или на двора.*

*Керо ле момне ле
Вечеряла ли си 2
Вода пила ли си
Мале, мила мале
Ни съм вечеряла 2
Нито вода пила
Снощи ми абер дуйдо
горе ут Загоре
от Стара планина
Любе ми са глави
Глави още жени
Абер ми проважда
Да ида да го венча
сина да му кръста
Кога яз да ида
Тугаз дом да збира
къща и дворове*

*Раде Раде, бяло Раде
Майка Раде тънко плете
Тънко плите, люто кълне*

⁶ При цитирането на извадките от бележниците сме се придържали към максимално точното предаване на записаното от Елена Стоин, включително и запазвайки пунктуационните особености на записите ѝ. Тук си заслужава да отбележим още, че, доколкото могат да бъдат проследени, регистрираните в записите особености на говора на информаторите на Е. Стоин съвпадат с основните белези в диалекта на жителите на с. Вайсал (Лозоватка) в Таврия, където вайсалци, преселили се най-напред в Бесарабия, се местят след Кримската война. В самата Бесарабия този говор е почти изчезнал.

[...] ⁷.

Момичетата спят в къщата на момичето и на момчето и сутринта рано ще станат, ще излезат вънка и пеят. Песента, която се пее в петък преди сватбата на плета:

*Пелевур съ пее, бульо
Два съ пелевур
На испурет стойът
Един друг съ питът
Расти да ръстеме
Цвета да цветиме
Вържи да вържиме 2
Дюля и неранза
и златна ябълка,
че момкум требуют
Байрак да увийът
Зъ булка дъ идът
Зъ млада невеста*

Три пъти ше повтарят тази песня. И играят.

Според отразеното след това в теренно-експедиционния бележник на Е. Стоин от Оброчище, момите изпяват и песента *Гело, Гело чубан Гело*⁸. ... *И си влизат в къщи. Тогава ще омесят хлебо. Три ще намажат със сладко – мед, петмез. Останалият хляб наричат горещ колак и като канят жените казват: «Елате на горещ колак». Като изгрее слънцето ще се качат на плета или на дръвника и ще пеят:*

*Изгряло е ясно слънце
че надгряло небо и зимя
Едно дърво ни надгряло
На дървото Иван стои
Под дървото Станка стои
Скочи Иван, зима Станка
Заведи я у дома си
У дома си при майка си
При майка си и при баща си.
Че ѝ рече тук да сидиш
Тук да сидиш, тук да цъфтиш
Станкината мила майчица*

⁷ Тази песен, както и някои други песни, изпълнявани в различни моменти от обичая, не са предадени докрай в настоящата публикация с оглед на обема и целта ѝ.

⁸ Тази песен също не е предадена в пълния си вид тук.

Тя съ нъ Иван мило молеше
Лиле зетко мили зетко
Остави ми я още неска
Още ми неска, неска и утре
Да си главата омие
Да си дарове събере
На свекър сипана риза,
На свекърва сипана мърма

Описанието на Елена Стоин от Оброчище продължава така: *Ще опечът хлябо, ще го намажат и по две момичета ще ходят из село, ще канят момите и ще казват: «Да дойдете на горец колач». Жените ще отидат и на едната, и на другата страна. Носят паничка брашно, боб, мас, сичко. На някое сираче напълнюват много нещо. В къщата ядат. А момичетата вън ще играят. Момичетата и две от жените отиват у момчето и всички момичета играят около трите меденици, поставени на масичката и покрита с червено вало. Играят и пеят:*

Иване гиди гидийо
Гидийо и арамио
Фчера бирея, бирея
И за Ивана питая.
Де да е Иван дъ дойде
На два го друма чакаха
На третия го фанали
Фанали и го вързали
Бели му ръце надзъде
Придребен синджир на шия
Тежки букаи на ноги
Привели гу съ привели
У попо у Летникъта (прякор)
Попо си има две моми
Третата млада невеста
Иван невести думъше
Нивесто, млада нивесто
Зълви ли ти са и двете
Лефтери ли съ и двете
И придружи ми едната
Едната, че по-млаката
Де носи гирджик примена
И носи низа гулема
И гулема огърлица
Невеста дума Ивану

*Иване гиди гидийо
За мома съ тъ фанали
Зъ мума шъ тъ обесът*

Повече играят и гайда свири. После се събират около меденика, ръцете на раменете, главите събрани и пеят:

*Пливай ми, пливай
Сребърна чеша
И фъф чашата
Бре ройно вино
И във виното
Сребърен пръстен*

Защото на меденика има чаша с вино и вътри пръстен. Една жена ще разчути меденика от своите, сестрите, булите му на момичето или момчето. Като раздадат и заминават.

Две жени откъм момчето носят една бъклица с вино, един хляб, увит в бохча и една паница ядене, отиват в къщата на момичето и слагат маса, а момичетата пак играят вънка. На момината меденица пеят: Прочула са йе Ниделя⁹. Момичетата ще се нахранят и ще си идат.

И така, по-горе вече отбелязахме, че картината, която Е. Стоин очертава чрез записаните от нея теренни данни за пилевура през 1956 г. в Оброчище, където, освен в Бабата, обичаят е познат с това си име, е особено наситена и интересна. Това възбужда редица въпроси, свързани с промените и устойчивостта на изследвания сватбен обичай и засягащи песенния репертоар, придружаващите го

⁹ Това е една от най-дългите и интересни песни, записани от Е. Стоин в Оброчище. Тук няма да бъде предаден текста ѝ, но съвсем накратко ще отбележим, че сюжетът пресъздава оженването на млад Смилю за хубавата и гиздава Ниделя, вдигането на тежка сватба, вземането на булката от дома ѝ, както и минаването на шествието през гората, където пътят му пресичат елен и малкото му. Цялата сватба се отклонява, за да гони елена, а двамата младоженци остават сами. Смилю се навежда към Неделя и без да иска я удря със сабята си в сърцето. Булката превързва раната с червеното си було и се моли на бога да ѝ подържи душата до Смилювите дворове, където иска да види дали е вярно, че те са направени от калдаръм, а портите са от желязо, сребро и злато. Целият богат цикъл от песни на пелевур от с. Оброчище изисква самостоятелен анализ, както от гледна точка на протоколната им същност и тясната им функционална обвързаност с обредността (Тодоров 1974: 374), така и по отношение на тяхното съдържание. Само за една от тях Д. Тодоров прави коментара, че тя разработва и друга тема от сватбената обредност, а именно предстоящото даруване в неделя. Доколкото обаче в записите на Е. Стоин от 1956 г. присъстват и фиксираните по-късно от Тодоров образци, но и други, които вероятно той не е успял да регистрира през 1974 г., си струва текстовете да бъдат сравнени и то не само като отделни етапи на изследване, а и по отношение на връзката им с останалите сватбени моменти и песенен репертоар.

обредни действия, името му, както и произхода на населението, което го пренася със себе си, следвайки траекториите на преселенията към Бесарабия и Добруджа през XVIII и XIX в. Нека проследим как протича обичаят пиливор в с. Бабата, Арцизки район, Украйна, за да откروим в сравнителен план характеристиките му по отношение на направените дотук описания.

В събота вечерта, *гату зайдва слънциту*, моми и скоро женени млади булки се качват на *дувара* (каменна ограда), пеейки песента:

Мур, мале, мила мале,
либи ми са жени,
жени и гудява
за низнайну либи.
Я знайнуту либи,
то приз плета гледа,
дробну сълзи рони.
Дету сълзи капат
зимята са пука,
ран бусилек никни,
три гу китки вият.
Первата ѝ на Герги,
втората ѝ на Донка¹⁰,
третята ѝ на зълва,
четвертата ѝ деверку.

Това се прави и в двата дома от роднини, комшийки и дружки както на годеника, така и на булката, които, след като изпеят песента на дувара, скачат от него и играят до портите песен на хоро: *Иван на Рада думаши*. Последната е позната в почти всички селища на българите от Бесарабия, изпълнявана както на хоро по време на сватбените обичаи, така и на т.нар. *малко или вечерно хоро*, което се провежда след *голямото* мегданско хоро в неделните празнични дни, на *кишетата*, по махали (срв. и Кауфман 1982). След изпълненията си на дувара и до портите момите и жените остават в двора на булката на *балгур*, където с *музика*, т.е. в присъствието на свирачи, празнуват с песни и хора до полунощ.

Внеделя сутринта, *дурде слънциту не изляга*, същите действащи лица отново пеят на дувара песента: *Мамо, драго мамо* със същите думи, като тази в събота, но с друг рефрен и на *друг глас*, т.е. с различна мелодия:

¹⁰ Споменават се съответните имена на двамата младоженци.

Мамо, драга мамо, | 2п
либи ми са жени, | 2п
жени и гудява | 2п
за низнайну либи. | 2п
Я знайнуту либи, | 2п
то приз плета гледа, | 2п
дробну сълзи рони. | 2п
Дету сълзи капат | 2п
зимята са пука, | 2п
ран бусилек никни, | 2п
три гу китки вият. | 2п
Первата ѝ на Герги, | 2п
втората ѝ на Донка, | 2п
третята ѝ на зълва, | 2п
четвертата ѝ деверку. | 2п

След като я изпеят, *скакат от дуvara*, започвайки да играят хоро пак с песента *Иван на Рада думаше*. Това действие също се извършва както у гуденика, така и у булката. Момите изпълняват песента, хванати за раменете, пристъпвайки бавно в ляво и в дясно, като на хоро, обърнати с лице към улицата. След това всички си отиват и се гласят за следващите сватбени обичаи¹¹.

Подобни на описаните обредни действия от с. Баба̀тасе извършват и в други български села от диаспората, например в с. Паркан в днешната Приднестровска област на Молдова. Там този обичай обаче е още по-разгърнат и е познат с названието *Угрялу*. То се извежда от първата строфа на едноименната песен *Угрялу е ясно слънце*, която го съпровожда и която до ден днешен задължително се изпълнява в домовете на двамата младоженци¹². Това става рано сутринта в събота, още по тъмно, когато там пристигат женени жени, които могат да пеят/знаят песните. В миналото това са били момите-зълви, които са *калесвали* по-рано през деня за сватба в следващия неделен ден и са останали да нощуват в къщите на двамата млади. В по-ново време те застават в двора или пред вратата на дома, а често и на балконите с микрофони в ръка, докато в по-предишни времена са се качвали на високо, най-често на клоните на черничеви дървета в или край двора, започвайки да пеят силно, пробивно и

¹¹ Лични теренни записи на П. Добрев през 2023 г.

¹² По-горе видяхме, че песен с напълно идентичен текст е записана в с. Оброчище, Добричко, изпълнявана в двата дома още преди замесването на меденика (Тодоров 1974, 374).

стараейки се гласовете им да се чуват надалече. Целта е във всеки от двата дома пеенето да започне по-рано и да се чува колкото може по-силно. Освен посочената песен, която и до днес функционира в селото, в миналото се изпълнявали още две обредни песни в този момент. Заставайки до вратата на къщата, зълвите пеят: «*Калино Рада*» и «*Горо ле, горо, зелена*». След това те *фляват на мухарич*¹³, т.е. влизат вкъщи, където домашните ги гощават, черпят ги и ги даряват¹⁴.

Големият фолклорист акад. Николай Кауфман, който през 70-те години на ХХ в. събира информация сред бесарабските българи, пише в своята книга за сватбената песен следното: «В неделя преди изгрев слънце пред дома на момата или момчето се качват на купи със слама или сено, на дуvara, на натрупани отсечени дърва («на черпията») и две по две пеят специални песни. Те са бавни, с тесен тонов обем, с тържествен характер... Обичаят и съответните песни се срещат само в Източна България, и то сравнително рядко...¹⁵. В с. Васильовка¹⁶... в неделя сутринта пеят: «Израсла е тънка сифлия, у Марийана горна градина...» (Кауфман 1976, 47–48)¹⁷. Подобни обреди са регистрирани и в с. Делжилер¹⁸, където в събота рано сутринта – *наприд слънци*, в дома на момата певиците са се качвали на *скърта* (купа сено) и оттам запяват отново силно и пробивно, да се чуе в цялата махала: «*Защо триперии, бяла коприньо/биз дъж, биз вятър, бяла куприньо/ биз върло слънце...*» (Архив на Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, № 667-III, 2 п., 14, зап. Г. Георгиев)¹⁹.

¹³ От рус. магарыч – угощение с пиене на алкохол по повод някаква сделка.

¹⁴ Собствени теренни записи на Г. Георгиев през 2013 и 2016 г.

¹⁵ Песните на меденик, част от които е и по-разгърнатия цикъл на пилевур от с. Оброчище, са познати предимно на главаниците и на преселниците от Одринско и Лозенградско в Добруджа, пише Д. Тодоров (Тодоров 1974: 374). За съжаление на този етап проучвания в с. Главан, Бесарабия, относно подобен сватбен обред и фолклорен репертоар не са правени.

¹⁶ Т.е. с. Вайсал, Болградски район, Одеска област, Украйна.

¹⁷ Варианти на тази песен са записани в много селища главно от Източна България и Балкана, изпълнявани по време на засевките или при правенето на байрака и по-рядко при бръсненето на младоженеца и пребулването на невестата. Във Вайсал – Васильовка, пише Н. Кауфман, в неделя, рано сутринта в дома на момчето или в дома на момата пеят девойки. Те се качват на дуvara (каменна ограда) и оттам „надпяват“ момъка или момата (Кауфман 1982, № 559).

¹⁸ Село Димитровка, Татарбунарски район, Одеска област, Украйна.

¹⁹ Идентична песен, наречена Бял мандал, е записана сред българите от Северна Добруджа при обичая шиене на байряк – Мирчева 2011: 123-126. Песен с идентичен текст е записана и в Разложко, когато правят феруглицата (Иванова, Живков 1981: 321), т.е. сватбеното знаме.

В свои теренни записи от лятото на 1944 г., осъществени сред таврийските българи, които пристигат в България²⁰, Райна Кацарова – друга голяма българска фолклористка, също записва песен, изпълнявана *пред зори в събота на скъртата*, чието съдържание отново напълно съвпада с изпълняваната в Паркан песен *Угряло е ясно слънце*, съответно и с тази, известна от записите в Оброчище²¹. По този начин чрез регистрираните от Кацарова данни се прокарва още по-пряк паралел между пеенето на скъртата в някои бесарабски и таврийски села, песните на пилевур в Оброчище и обичая *Угряло* от Паркан.

Обичай за силно, пробивно пеене на високо място – дръвника в двора, по време на приготвяне на сватбените хлябове, т.е. на засевките, има и сред т. нар. кариоти в Ямболско, за които се предполага, че са българско население, възприело гръцкия език през XVIII в. В по-далечното минало това ставало в сряда привечер, когато и в двата дома се събират роднински момичета. В по-ново време събирането започва да се провежда в четвъртък срещу петък, като изпълняваната песен, цитирана с първата си строфа: *стрельом юнак низ гора зелена* (Желязкова-Даскалова 1989, 124–125), веднага препраща към идентични сватбени текстове, записани в едно от изселените дъщерни кариотски села, разположено съвсем близо до Одеса – Голям Буялък (Цветко 2005, № 63, 58²²) и към подобни варианти от селата Делжилер, Кулевча, Камчик, Коларовка и др. в Бесарабия и Таврия (Кауфман 1982, № 1740, 1741). Според описанията на Невена Даскалова-Желязкова за кариотските села в България, «вечерта след стихване на

²⁰ За преселването и установяването на българи от Таврия в България по време на Втората световна война, водени от писателя Мишо Хаджийски и други общественици, както и за депортацията им през 1945 г. обратно в СССР и последвалите репресии над тях, срв. у Калоянов 2022.

²¹ То гласи следното:

Изгряло и ясно слънце. (2)

Никъде слънце не огрея,

сал огрея едно място –

На Ханини равни дори.

Хана мома на дор седи,

я Иван й диван стови,

диван стови, чаша държи,

чаша държи с ройно вино (пяла Вера Григорова, 49 г., от с. Покровка, Таврия, Зап. Р. Кацарова, гр. Балчик, 22.06.1944 г. – АИИИЗк. ИМФА, п. 43а, ивн. 569).

²² С. Цветко описва обичаят *миене* от с. Голям Буялък или Кошково (по-късно Благоево), който се провежда в събота рано сутринта едновременно в двата дома, а при жениха включва и пеене от четири момичета, наредени около оградата откъм улицата.

подготовката на сватбата момите отново се качват на дръвника да пеят. Тогава идват и ергените и започват хората» (Желязкова-Даскалова 1989, 124).

Пеене на дръвника в четвъртък срещу петък след полунощ и в двата дома е познато и в странджанското село Тагарево, където зълвите изпълняват три песни, старейки се те да се чуят из цялото село, а после се прибират вкъщи, като след един час пак излизат и ги изпяват повторно. Според описанието, това става преди слънце, когато «денят не върви към заход», за да се осигури добро начало на младото семейство (Даскалова 1996, 281, бел. 25²³). В редица селища по-назапад в Сакар ранното сутришно пеене на дръвника с няколкократно повторение на изпълненията е свързано най-вече с приготвянето на сватбеното знаме, така наречения там *пряпор*, *пряпорец* или *руглица*, и се извършва отново от зълвите най-често в къщата на момчето, но някъде и от момите *замесарки* в тази на момичето, включително с приспиването им в двата дома (Анчев 2002, 286–287). В с. Голяма Железна, Ловешко, е записан идентичен обичай, но изолиран спрямо останалите селища в региона, при който момите пеят на дръвника, а една от тях прави сватбения байрак (Николова 1999, 381).

От изложеното дотук става ясно, както следва: 1. С името пиливор/пилиор и пилевурразглежданият сватбен обичай е известен само в селата Баба̀та в Бесарабия и Оброчище в Добруджа. 2. Почти идентичен обичай, но под друго название, е познат и в други български села в Бесарабия като Паркан, Вайсал, Делжилер, регистриран е и сред таврийските българи от с. Покровка²⁴, у севернодобруджанци, както и сред т.нар. кариоти в Ямболско и Елховско и техни околни селища в Странджа и Сакар. 3. Почти навсякъде се наблюдава двуделна

²³Описанието, което прави на този сватбен обичай в Тагарево Н. Даскалова е базирано изключително на сведенията от ръкописната дипломна работа за селото на Н. Кръстева, написана през 1943 г. То включва и още любопитни моменти, както във връзка с интересуващото ни пеене на моми на високо място в двора, така и с оглед на придружаващите го обредни действия, показващи връзка с използването на мъжки дрехи от момите-участнички в замесването на сватбените хлябове в западните български краища: по време на изпълнението на втората песен една от зълвите се преоблича в мъжки дрехи, хваща едно от момичетата, а другите се залавят за него и заиграват хоро, пеейки: „Ой, юначе, юначе...“. След третата обиколка на хорото, зълвата подхвърля високо към тавана и към трите ъгъла на стаята момичето, което трябва да стои така известно време, за да може „невестата да хване темел“ (до живот да е в тоя дом). Следва инсцениране на поканване на сватба, сватосване в дома на момичето и връщане на момини, след което зълвата съблича мъжките дрехи и се започва обредното засяване на брашното (Даскалова 1996, 281, бел. 25).

²⁴ Днес с. Фьодоровка, Запорожка област, Украйна.

структура на обичая с качване и пеене нависоко, както и повтаряне на тези действия, а след това с провеждането на игри и веселие в двора. Една от основните песни в обичая от Оброчище и изпълнявана като първа в Паркан, дала името на самия обичай *Угряло*, провеждан и до днес там, е записана и сред таврийски българи. Друго репертоарно сходство между отделните селища не се наблюдава, а в Бесарабия и Таврия обичаят (вече) не се свързва със замесването, опичането и разчупването на меденик или пък с направата на знаме. 4. Поради тази или по друга причина обичаят в с. Бабата и като цяло в селищата отвъд Дунав не носи богатството на песенния цикъл, записан в Оброчище. В Бабата *пилиора* е съпроводен с изпълнението само на две, редуващи се една след друга песни, започващи с различни рефрени и с различни мелодии, но с напълно еднакво съдържание: *Мур мале, мила мале и Мамо, драга мамо*²⁵. 5. Както изтъкват автори като Н. Кауфман и Д. Тодоров, в земите на балканските метрополии изследваният сватбен обичай е сравнително слабо разпространен и то само в Източна България. Фактът, че той се среща на места в Добруджа, Бесарабия и Таврия се дължи изключително на преселвания от югоизточните български краища. Селището, в което е познат обичаят в най-разгърнатия му, пълен и съответно старинен вариант, е именно Оброчище, чието население идва в Добруджа от с. Вайсал, Одринска Тракия, а това ясно сочи региона на «първоначалното» му битуване.

Чрез названието, песенния репертоар, участниците, времето и мястото на изпълнение – по пряк или косвен начин предадените и обобщени по-горе сведения поставят *пилиора* от с. Бабата сред подобни обредни практики, принадлежащи на няколко днешни селища в Украйна и Молдова, съществували в

²⁵ Песен с подобен текст е особено популярна най-вече в групата български села в Бесарабия с произход от Източна Тракия (Георгиев 2022, 27 и цит.лит.) и е изпълнявана по време на сватбените обичаи в петък и събота: в Делжилер, когато носят кваса в петък и в събота на мръкване при носене на дрехите от момкови в дома на булката (Архив на ИЕФЕМ-БАН, № 667-III, 2 п.), в Селиолу, когато правят т.нар. *Мурмале*, т.е. размяната на посещения в събота сутринта и в двата дома от момичетата, които са били на игрите и които с песен и игра вървят по улиците, в Камчик, когато момите в събота, пеейки и обикаляйки по улиците, отиват в дома на момчето (Георгиева 2013), в Кулевча, когато се *закъчазъсева* надвечер в дома на момата и две по две моми или млади булки излизат и пеят *на врътнику*, за да известят, че се започва сватба – правят *Мурмалянта*, в Кортен при опяването на питката в събота (Лични теренни записи на Г. Георгиев).

миналото като ойконими в границите на Одринския вилает – Вайсал и Делжилер, като за част от жителите на Паркан – т.нар. *шопи*, «кекаци», подобно на *тронките* в Странджа (придошли там от западните български краища през XV–XVI в. – Райчевски 2019), е ясно, че също произхождат от този административен район. Без да изключваме възможността и в други села от Бесарабия да се среща същият обичай, в настоящия момент от проучването бихме могли да твърдим, че информацията от споменатите селища е «излязла» своевременно и бързо, което подсказва, че е основополагаща, а намирането на друга подобна ще се окаже по-скоро допълнение към вече известното. Освен по географски и административен признак, групата села, която се обособява чрез изследвания сватбен обичай, се отличава и според принадлежността си към регионалните етнографски групи в Източна или Одринска Тракия. Това *сазагорците* и *тронките* (повече за тях виж у Ракшиева 2004, Черкезова, Райчевски 1996; Райчевски 1994; 2019), които граничат помежду си, а в някои селища са и смесени, включително с третатаосновна и най-стара местна група в района – *рупците*. В чисто демографско отношение картината е още по-пъстра.

Доколкото самата дума пелиор се среща в текстове от западните български краища и Македония²⁶, то би могло да се допусне и евентуалното ѝ мигриране от

²⁶ В песен от гр. Струга, Македония, се казва:

Перет моми **на пелиор**,
орат старо во градина
со два вола со плужница.
Се распули кутро старо
и догледа до две моми,
къде перет на Пелиор.

(Български народни песни... 1961) (подчертаното от авторите).

В друга песен, цитирана в публикация на българската езиковедка Зоя Барболова (най-вероятно от книгата на Ц. Гинчев) и отнасяща се до лазарския обреден цикъл, се пее:

Лазар се вози на златна колца,
Изсело ходи, Богу се моли:
„Я дай ми, Боже, дребен ми дъждец,
Трева да расте, павун да пасе,
Павун да пасе, пера да хвърля,
Пера да хвърля, моми да берат,
Моми да берат, венци да вият. -
Разреди се, Лазаре, разреди се, разклони
Из юнашки дворове, **из момински пилитор**“.

(Барболова 2011,

<https://litenet.bg/publish28/zoia-barbolova/ehoto-na-lada.htm>).

тази посока към Одринско, където след периода на установяването на османската власт и последвалите столетия се стичат разнообразни групи население, включително от Македония, но и от Средногорието, Родопите, Сакар и Странджа, Горнотракийската низина, както и от Североизточна България (срв. Разбойников, Разбойников 1999; Ракшиева 2004). Самите вайсалци са смесица от загорци, т.е. от население, пришло от североизточните български краища по проходите през XV–XVI в., а също от балканджии, факийци²⁷ и средногорци (Бояджиев 1991, 141).

Какво всъщност означава самата дума пилиор/пилевур? Ако проследяването на нейното «движение» в резултат от миграциите на население е едно пътуване в пространството от юг в Тракия на север и изток отвъд Дунав, то изясняването на етимологията ѝ е своеобразно пътешествие във времето. И то става въпрос за доста далечно завръщане в миналото, тъй като според сведенията в редица справочни издания и речници тя е посочена като старогръцка, заета в българския и сърбохърватския езицив значението си на градина, двор (Геров 1977, 30; Младенов 1941, 422; Филипова-Байрова 1969, 141; БЕР 1996, 140 Музикално фолклорните 2015, 106–107, бел. 58²⁸). В «Показалеца» на Г. Раковски от 1859 г. тя фигурира със следното обяснение: «събиране от много деца, що играят захватени едно подир друго» (Раковски 1859, 8, в бележка). Особено интересно е, че думата «пеливоръ» се среща и в книжовен паметник от средновековната епоха, а именно в Остромировото евангелие от 1057–1058 г., издадено през XIX в. в Петербург, чиито първоизточници безспорно са Кирило-Методиевите текстове (Славова 2013). Изброеното ни дава основание да мислим, че тя най-вероятно се отнася към много старинен пласт в българската култура, а чрез обредните текстове и

²⁷ По името на с. Факия в Странджа – едно от основните селища на регионалната група на т.нар. тронки.

²⁸ Според справка, която дължим на доц. д-р Татяна Илиева от Кирило-Методиевския научен център при БАН, за което сърдечно ѝ благодарим, думата пеливор/след редукия пиливор, както пише и в БЕР, идва от гр. съществително *περίβολος* (дублети *περίβολή*, *περίβόλαιον*) със значение '1. Ограда, дувар; 2. Оградено пространство, двор' (връзка с глагола *περιβάλλομαι* 'обкръжавам, ограждам'). Обликът в българските говори се е получил вследствие на метатеза на сонорите р и л от двете съседни срички (срв. пелерина и перелина, балерина и барелина и под.).

действия, в чийто контекст я срещаме най-вече, съхраняващи по правило подобни реликти и старини, е пренесена до днес²⁹.

От казаното дотук бихме могли да заключим, че обичаят е характерен за население, установило се в Одринско преди периода на големите преселвания от XVIII и XIX век към Бесарабия и Добруджа. Съвсем точното местонахождение на селището, откъдето е пренесен в Бабáта, на базата само на обичая е трудно да се установи. Но при всички положения то е било в непосредствена близост до с. Вайсал. В Бесарабия двете села – Бабáта и Вайсал също не са отдалечени едно от друго, ако това може да бъде показателно. По-важно е още едно сведение, което обединява вайсалци и бабовци в Бесарабия и то отново се отнася до сватбената обредност. Най-вече в петък, но някъде и в четвъртък вечерта и в двата дома се провеждат така наречените в повечето от селищата *игри* или *йгри*, а също и *джигер*, *засевки*, *булгур*. На тях присъстват преимуществено млади хора, които играят, пеят и се веселят. Според събрани от Г. Георгиев данни, освен в двете села, сред останалите българи в Бесарабия само още в селата Бургуджий и Дивитлий това събиране се нарича *булгур*.

Изложеното дотук съчетава и съпоставя записите на няколко поколения български етнографи и фолкористи както в едно и също селище, така и на няколко различни места. Без съзнателна и умишлена връзка помежду им при осъществяване на всеки следващ изследователски опит, те обаче отразяват по своеобразен начин няколко последователни етапа от съществуването на обичая, различни негови варианти и модификации, както и локалните му белези в раздалечени на хиляди километри едно от друго селища и групи българско население. По този начин ясно се набелязва първоначалното битуване и мигрирането на пили(в)ора от земите на Източна Тракия към Добруджа, Бесарабия и Приднестровието, а след това и в Таврия. Проучванията показват заимстването на самия термин в българския език от гръцкии употребата му още в

²⁹ Макар и да засяга косвено интересувания ни проблем, трябва да се има предвид обстоятелството, че лексиката на рупците носи следи от ранните контакти на славяните със завареното население в южните предели на Балканския полуостров – става въпрос за наименования на предмети от бита, чиято терминология е доста устойчива и трудно се поддава на чужди влияния. В такъв смисъл интерес представляват група думи от гръцки и романски произход като „харкома“ (меден котел), „лахана“ (зеле), „скала“ (дървена стълба), „месал“ (покривка за софра) и др. (Черкезова, Райчевски 1996).

някои средновековни книжовни текстове. Дали освен самата дума обаче, и обичаят също е бил зает от гърците, това все още предстои да бъде изяснено. Макар чекато название *пеливора* не е регистриран у гръкоезичното кариотско население в Ямболско, то е носител на идентичен обичай, а по-близкото общуване с такова или с гръцко етническо население е един от възможните пътища за проникването и взаимстването на термина. Податки от песенния фолклор говорят за използването на думата пеливор в районите на Македония и Западна България, но не в сватбен контекст, а във връзка с лазарските обичаи. Те насочват към семантичното ѝ съотнасяне с периода на моминството и предбрачните пролетни игри и обичаи. Тема за отделно разискване, вече не във връзка с названието, а по-скоро с функциите и семантиката на разглеждания тук сватбен обичай, е сравнението му със силното пробивно пеење на високи места край селищата в пролетните момински обичаи през периода на постите, което безспорно ни отвежда към идеята за своеобразното стимулиране и посрещането на слънцето като символ на природния кръговрат и новото жизнено начало.

Независимо от анализа на обичайно-обредните, фолклорните и езикови данни, има основание да се смята, че основната група заселници в Бабата са от Одринско, където и се локализира изследвания обичай. Така, например, първият поп в селото Яньо Неделчов Разнован, който според легенда, известна в селото, водил групата заселници, е ръкоположен като свещеник от Одринския Митрополит Никифор на 6 декември 1779 година. Той е бил свещеник на други места в Одринско (КУ «Измаилски архив», Фонд 630, опис 1, дело 8, лист 51–52). Интересен факт, който може да се тълкува в посока на взаимовръзката между жителите на селата Бабата и Вайсал в Бесарабия, а и преди това – още в Одринска Тракия, е местоположението на селище с име Разнован в руска карта от преди 1812 г., където то е отбелязано съвсем близо на север от днешния Вайсал. С други думи, проучванията за изясняване на произхода, същността и функциите на разглеждания тук обичай продължават, а с тях и своеобразното пътуване през граници, държави и времеви периоди.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES:

Anchev, A. 2002. Svatbeni obichai i obredi [Wedding customs and rites]. Etnografski prouchvaniya na Balgariya. Sakar. Etnografsko, folklorno i ezikovo izsledvane. Sofia, AI „Prof. Marin Drinov“, s. 267–312. (In Bulgarian).

Анчев, А. 2002. Сватбени обичаи и обреди. *Етнографски проучвания на България. Сакар. Етнографско, фолклорно и езиково изследване*. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, с. 267–312.

Balgarski etimologicheski rechnik [Bulgarian etymological dictionary]. T. 5, Sofia, BAS Publishing House „Prof. Marin Drinov“. (In Bulgarian).

Български етимологически речник. Т. 5, София, АИ „Проф. Марин Дринов“.

Balgarski narodni pesni. Sobrani ot Bratya Miladinovtzi Dimitriya i Konstantina i izdani ot Konstantina [Bulgarian folk songs. Collected by the Miladinov Brothers Dimitria and Konstantina and published by Konstantina]. Chetvarto izdanie, pod redaktsiyata na Petar Dinekov. Sofiya, 1961. (In Bulgarian).

Български народни песни. Собрани от Братя Миладиновци Димитрия и Константина и издани от Константина. Четвърто издание, под редакцията на Петър Динеков. София, 1961.

Barbolova, Z. 2011. Ehoto na Lada v slavyanskite ezitsi i kulturi [The Echo of Lada in Slavic Languages and Cultures]. Elektronno izdatelstvo. URL: <https://liternet.bg/publish28/zoia-barbolova/ehoto-na-lada.htm> <https://spisanie.liternet.bg>. (In Bulgarian).

Барболова, З. 2011. Ехото на Лада в славянските езици и култури. Електронно издателство URL: <https://liternet.bg/publish28/zoia-barbolova/ehoto-na-lada.htm> <https://spisanie.liternet.bg>.

Boyadzhiiev, T. 1991. Balgarskite govori v Zapadna (Belomorska) i Iztochna (Odrinska) Trakiya [The Bulgarian dialects in Western (Belomorska) and Eastern (Odrinska) Thrace]. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“. (In Bulgarian).

Бояджииев, Т. 1991. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. София, УИ „Св. Климент Охридски“.

Vakarelski, H., Kodov, H. 1935. Bit i ezik na trakiyskite i maloaziyskite balgari [Life and language of the Thracian and Asia Minor Bulgarians]. Chast 1: Bit. Sofiya, Trakiyski nauchen institut. (In Bulgarian).

Вакарелски, Х., Кодов, Х. 1935. *Битъ и езикъ на тракийските и малоазийските българи*. Часть 1: Битъ. София, Тракийски научен институт.

Vasileva, M. 1974. Demografski protsesi v Dobrudzha ot kraia na XIV do 40-te godini na XX v. [Demographic processes in Dobrudja from the end of the 14thc. to the 1940s]. Dobrudzha. Etnografski, folklorni i ezikovi prouchvaniya. Sofiya, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 9–21. (In Bulgarian).

Василева, М. 1974. Демографски процеси в Добруджа от края на XIV до 40-те години на XX в. *Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. София, Издателство на Българската академия на науките, с. 9–21.

Genchev, S. 1974. Semeyni obichai i obredi [Family customs and rites]. Dobrudzha. *Etnografski, folklorni i ezikovi prouchvaniya Sofiya*, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 265–301. (In Bulgarian).

Генчев, С. 1974. Семейни обичаи и обреди. *Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. София, Издателство на Българската академия на науките, с. 265–301.

Genchev, S. 1980. Nazvaniето i myastoto mu v harakteristikata na obichaya [The name and its place in the characteristics of the custom]. *Vaprosi na etnografiyata i folkloristikata*. Sofiya, Izdatelstvo na BAN, s. 190–194. (In Bulgarian).

Генчев, С. 1980. Названието и мястото му в характеристиката на обичая. *Въпроси на етнографията и фолклористиката*. София, Издателство на БАН, с. 190–194.

Georgiev, G. Grupi balgarsko naselenie v Yuzhna Balgariya [Groups of the Bulgarian population in Southern Bulgaria]. URL: <https://balgarskaetnografia.com/grupi-i-obshtosti/etnografski-grupi/grupi-balgarsko-naseleni-v-yuzna-balgaria.html>. (In Bulgarian).

Георгиев, Г. Группи българско население в Южна България. URL: <https://balgarskaetnografia.com/grupi-i-obshtosti/etnografski-grupi/grupi-balgarsko-naseleni-v-yuzna-balgaria.html>.

Georgiev, G. 2022. Traditsii, pamet, identichnost na balgarite v Ukrayna i Moldova. Dinamika na kulturata v diaspora [Traditions, memory, identity of Bulgarians in Ukraine and Moldova. Dynamics of culture in the diaspora]. Sofiya, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“. (In Bulgarian).

Георгиев, Г. 2022. Традиции, памет, идентичност на българите в Украйна и Молдова. Динамика на културата в диаспора. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

Georgieva, S. 2013. Svatbeni obichai i obredi na balgarite v s. Zarya (Kamchik) Ukrayna: etnolingvisticen aspekt [Wedding customs and rites of the Bulgarians in the village of Zarya (Kamchik) Ukraine: ethnolinguistic aspect]. *Ezitsite na kulturata. V chest na 80-godishninata na prof. d.f.n Nadezhda Dragova i 35 godini YUZU „Neofit Rilski“*. Т. 2. Sast. G. Grigorov. Blagoevgrad, Universitetsko izdatelstvo „Neofit Rilski“, s. 230–240. (In Bulgarian).

Георгиева, С. 2013. Сватбени обичаи и обреди на българите в с. Заря (Камчик) Украйна: етнолингвистичен аспект. *Езиците на културата. В чест на 80-годишнината на проф. д.ф.н Надежда Драгова и 35 години ЮЗУ „Неофит Рилски“*. Т. 2. Съст. Г. Григоров. Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски“, с. 230–240.

Gerov, N. 1975. Rechnik na balgarskiya ezik. Fototipno izdanie [Dictionary of the Bulgarian language. Phototype edition]. T. 4. Sofiya, Balgarski pisatel. (In Bulgarian).

Геров, Н. 1975. Речник на българския език. Фототипно издание. Т. 4. София, Български писател.

Dobrev, P. 2016. Babovtsi prez ochite na drugoseltsi [Babovtsi through the eyes of other villagers]. Almanah „Rodolyubets“, s. 126–133. (In Bulgarian).

Добрев, П. 2016. Бабовци през очите на другоселци. *Алманах „Родолюбец“*, София, с. 126–133.

Ivanova, R., Zhivkov, T. Iv., 1981. Balgarska narodna poeziya i proza v sedem toma. [Bulgarian folk poetry and prose in seven volumes]. T. II. Obredni pesni. Sast. Radost Ivanova, Todor Iv. Zhivkov. Sofiya, Izd. „Balgarski pisatel“. (In Bulgarian).

Иванова, Р., Живков, Т. Ив., 1981. Българска народна поезия и проза в седем тома. Т. II. Обредни песни. Съст. Радост Иванова, Тодор Ив. Живков. София, Изд. „Български писател“.

Zhelyazkova-Daskalova, N. 1989. Karioti. Etnicheska prinadlezhnost i kulturno-bitovi cherti v kraja na XIX i nachaloto na XX vek [Chariots. Ethnicity and cultural and household features at the end of the 19thc. and the beginning of the 20th century]. Sofiya, Izdatelstvo na BAN. (In Bulgarian).

Желязкова-Даскалова, Н. 1989. Кариоти. Етническа принадлежност и културно-битови черти в края на XIX и началото на XX век. София, Издателство на БАН.

Kaloyanov, V. Tsenata na balgarshtinata v Tavriya (1917–1945) [The cost of Bulgarian self-determination in Tavria (1917–1945)]. Sofiya, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov (In Bulgarian).

Калоянов, В. Цената на българщината в Таврия (1917–1945). София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

Kaufman, N. 1976. Balgarskata svatbena pesen [The Bulgarian Wedding Song]. Sofiya, Muzika. (In Bulgarian)

Кауфман, Н. 1976. Българската сватбена песен. София, Музика.

Kaufman, N. 1982. Narodni pesni na balgarite ot Ukrainska i Moldavska SSR [Folk Songs of the Bulgarians of the Ukrainian and Moldavian SSR]. T. 1 i T. 2. Sofiya, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“. (In Bulgarian).

Кауфман, Н. 1982. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР. Т. 1 и Т. 2. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

Mircheva, D. 2011. Noshtta v severnodobrudzhanskiya obichay shiene na bayryak [The night in the Northern Dobrudja custom of sewing a bairyak]. Noshtta v narodnite vyarvaniya i predstavi. *Godishnik na Regionalniya etnografski muzey*. Plovdiv, t. VI, Plovdiv. Sast. A. Yankov, s. 123–126. (In Bulgarian).

Мирчева, Д. 2011. Нощта в севернодобруджанския обичай шиене на байряк. Нощта в народните вярвания и представи. *Годишник на Регионалния етнографски музей*. Пловдив, т. VI, Пловдив. Съст. А. Янков, с. 123–126.

Mladenov, S. 1941. Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik [Etymological and orthographic dictionary of the Bulgarian literary language]. Sofiya, Knigoizdatelstvo Hristo G. Danov – O. O. D-vo. (In Bulgarian).

Младенов, С. 1941. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, Книгоиздателство Христо Г. Данов – О. О. Д-во.

Muzikalnofolklornite dialekti na Elena Stoin v zvuk [The musical folklore dialects of Elena Stoin in sound]. Sastavitel Goritsa Naydenova. Sofiya, Institut za izsledvane na izkustvata, BAN, 2015. (In Bulgarian).

Музикалнофолклорните диалекти на Елена Стоин в звук. Съставител Горица Найденова. София, Институт за изследване на изкуствата, БАН, 2015.

Nikolova, V. 1999. Svatbeni obichai i obredi [Wedding customs and rites]. Loveshki kray. Sofiya, Izdatelstvo na BAN, s. 370–404. (In Bulgarian).

Николова, В. 1999. Сватбени обичаи и обреди. Ловешки край. София, Издателство на БАН, с. 370–404.

Razboynikov, A, Razboynikov, S. 1999. Naselenieto na Yuzhna Trakiya s ogleed narodnostnitate otnosheniya v 1830, 1878, 1912 i 1920 godina [The population of Southern Thrace in view of ethnic relations in 1830, 1878, 1912 and 1920]. Sofia, Karina M. (In Bulgarian).

Разбойников, А, Разбойников, С. 1999. Населението на Южна Тракия с оглед народностните отношения в 1830, 1878, 1912 и 1920 година. София, Карина М.

Raychevski, S. 1994. Iztochna Trakiya. Istoriya, etnosi, preseleniya XV–XX vek [Eastern Thrace. History, ethnic groups, resettlements in the 15th-20th centuries]. Sofiya, Otechestvo (In Bulgarian).

Райчевски, С. 1994. Източна Тракия. История, етноси, преселения XV–XX век. София, Отечество.

Raychevski, S. 2019. Tronkite i tehните izsledovateli. Programata im za ravenstvo pred zakona izprevarva „Naredata“ na Vasil Levski [Tronkas and their researchers Their program for equality before the law, which is ahead of Vasil Levski's „Nareda“]. Библиотека, br. 5, s. 57–70 (In Bulgarian).

Райчевски, С. 2019. Тронките и техните изследователи. Програмата им за равенство пред закона изпреварва „Наредата“ на Васил Левски. Библиотека, бр. 5, с. 75–70.

Rakovski, G. S. 1859. Pokazalets ili rakovodstvo kak da se iziskvat i izdiryat nay-stari chyrti nashego baytia, yazayka, narodopokolenia, starago ni pravlenia, slavnago ni proshestvia i proch [An index or guide how to inquire about and search for the oldest features of our life, language, generations of people, our old government, our glorious past]. Chyast parva. Odesa. (In Bulgarian).

Раковски, Г. С. 1859. Показалец или ръководство как да се изискват и издирят най-стари чърти нашего бытия, языка, народопоколения, старого ни правления, славнаго ни прошествия и проч. Чяст първа, Одеса.

Rakshieva, S. 2004. Etnografski grupi i granitsi v Trakiya [Ethnographic groups and borders in Thrace]. Trakietsat i negoviya svyat. T. 2, Sast. R. Popov. Sofiya, Etnografski institut s muzey, BAN, s. 5–26. (In Bulgarian).

Ракшиева, С. 2004. Етнографски групи и граници в Тракия. *Тракиецът и неговия свят*. Т. 2, Съст. Р. Попов. София, Етнографски институт с музей, БАН, с. 5–26.

Slavova, T. 2013. Ostromirovoto evangelie i Kirilo-Metodieviyat prevod na Evangelieto [The Ostromir Gospel and the Cyril-Methodian translation of the Gospel]. *Ezik i literature*, 1–2, s. 128–136.

Славова, Т. 2013. Остромировото евангелие и Кирило-Методиевият превод на Евангелието. *Език и литература*, 1–2, с. 128–136.

Todorov, D. 1974. Sastoyanie, karakter i zhanrovo raznoobrazie na folklornata traditsiya [Status, character and genre diversity of the folklore tradition]. *Dobrudzha. Etnografski, folklorni i ezikovi prouchvaniya*. Sofiya, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 360–396. (In Bulgarian).

Тодоров, Д. 1974. Състояние, характер и жанрово разнообразие на фолклорната традиция. *Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. София, Издателство на Българската академия на науките, с. 360–396.

Stoin, V. 1939. Balgarski narodni pesni ot Iztochna i Zapadna Trakiya. Sofiya, Trakiyski nauchen instituta [Bulgarian folk songs from Eastern and Western Thrace. Sofia, Thracian Scientific Institute]. (In Bulgarian).

Стоин, В. 1939. Български народни песни отъ Източна и Западна Тракия. София, Тракийски научен институтъ.

Stoin, E. 1981. Muzikalno-folklorni dialekti v Bulgariya [Musical-folklore dialects in Bulgaria]. Sofiya, Muzika. (In Bulgarian).

Стоин, Е. 1981. Музикално-фолклорни диалекти в България. София, Музика.

Filipova-Bayrova, M. 1969. Gratski zaemki v savremenniya balgarski ezik [Greek loanwords in the modern Bulgarian language]. Sofiya, BAN.

Филипова-Байрова, М. 1969. Гръцки заемки в съвременния български език. София, БАН.

Tsvetko, S. 2005. Balgarski narodni pesni ot Ukrayna i Krim [Bulgarian folk songs from Ukraine and Crimea] / Sastav. Zoya Barbolova. Sofiya, Izdatelstvo na BAN. (In Bulgarian).

Цветко, С. 2005. Български народни песни от Украйна и Крим / Състав. Зоя Барболова. София, Издателство на БАН.

Cherkezova, M., St. Raychevski 1996. Istoricheska i etnografska harakteristika na Strandjha ot sredata na XIX do nachaloto na XX v. [Historical and ethnographic characteristics of Strandzha from the middle of the 19th c. to the beginning of the 20th century]. Strandjha. Materialna i duhovna kultura. Sofiya, Izdatelstvo na BAN, s. 7–22. (In Bulgarian).

Черкезова, М., Ст. Райчевски 1996. Историческа и етнографска характеристика на Странджа от средата на XIX до началото на XX в. Странджа. Материална и духовна култура. София, Издателство на БАН, с. 7–22.

Arhiv na Institutata za izsledvane na izkustvata. AИzk. I MFA, p. 43a, ivn. 569, zap. Rayna Katsarova, 1944 g. [Archive of Arts Research Institute. I MFA, p. 43a, ivn. 569, registrated by Raina Katsarova, 1944]. (In Bulgarian).

Архив на Института за изследване на изкуствата. АИИЗк. I МФА, п. 43а, ивн. 569, зап. Райна Кацарова, 1944 г.

AИzk. I p. 124, inv. № 1237, zap. Elena Stoin, 1956 g. [I p. 124, inv. No. 1237, reg. by Elena Stoin, 1956]. (In Bulgarian).

АИИЗк. I п. 124, инв. № 1237, зап. Елена Стоин, 1956 г.

Arhiv na Institutata za etnologiya i folkloristika s Etnografski muzey – BAN, № 667-III, 2 p. [Archive of the Institute of Ethnology and Folklore with Ethnographic Museum – BAS, No. 667-III, 2 p.] (In Bulgarian).

Архив на Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, № 667-III, 2 п. КУ (Комунална установа) „Измаилски архив“, Фонд 630, опис 1, дело 8, лист 51–52.